

SOCIAALDEMOCRATIE, OUDERWETSE VAKBONDEN EN NIEUW ANARCHISME

De Internationale Brieven van Christiaan Cornelissen

Bert Altena en Homme Wedman

INLEIDING: OVER CHRISTIAAN CORNELISSEN

Christianus Cornelissen¹ (1864-1942), de belangrijkste Nederlandse medeschepper van het internationale revolutionaire syndicalisme als idee en beweging, kwam ter wereld in 's Hertogenbosch, als zoon van een verarmde timmerman. Geholpen door een rijksbeurs bezocht hij de Rijkskweekschool in die stad en werd onderwijzer. Van 1888 tot 1892 was hij dat in Middelburg. Daar raakte hij betrokken bij de beweging voor algemeen kiesrecht en de daarmee verweven socialistische. Hij werd de drijvende kracht achter een aantal regionale periodieken en leverde bijdragen aan het blad van de Sociaal-Democratische Bond (SDB), *Recht voor Allen*, dat geleid werd door de voorman van het Nederlandse socialisme Ferdinand Domela Nieuwenhuis. In januari 1892 nodigde deze hem uit om tweede redacteur te worden van het partijblad. De belangrijkste reden voor Domela Nieuwenhuis was het feit dat Cornelissen zich had opgewerkt tot een zeer competent socialist. Ook verkondigde hij opvattingen waar Domela zich in kon vinden en tenslotte waren zijn salariseisen zeer bescheiden. Cornelissen was in die periode marxist: hij publiceerde in 1892 de eerste Nederlandse vertaling van het *Communistische Manifest*. Maar zijn interpretatie van het marxisme neigde toen al duidelijk naar zijn latere syndicalisme. Dit blijkt onder andere uit een brief die hij vlak voor zijn aantreden als redacteur aan Nieuwenhuis schreef. Hierin stelde Cornelissen dat vanwege het overwegend economisch karakter van de klassenstrijd de vakbonden de principale strijdtroepen van het proletariaat waren.

In de conflicten, die de Nederlandse socialistische beweging in de jaren negentig van de negentiende eeuw teisterden, zoals over de vraag of socialisten moesten deelnemen aan de parlementaire arbeid en zich meer op het Duitse dan het Franse socialisme moesten oriënteren, stond Cornelissen meestal achter Domela Nieuwenhuis en was hij een fel en gevreesd tegenstander van de mannen van de parlementaire Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) die in 1894 was opgericht. Cornelissens machtsbasis was het 'Nationaal Arbeids-Secretariaat' (NAS), een bundeling van meest

socialistische vakverbonden. Deze organisatie had hij in 1893 helpen oprichten. Eind 1897 gaf hij zijn redacteurschap van *Recht voor allen* op, toen Domela en veel van diens volgelingen de Socialistenbond (de SDB had in 1894 zijn naam aldus veranderd) verlieten en opschoven naar een meer individueel-anarchistische positie. Zij waren inmiddels de mening toegedaan dat overkoepelende organisaties knellende banden om het individu konden leggen. Het gevolg was, dat het Nederlandse anarchisme sterke individualistische trekken kreeg.

Cornelissen was voorstander van een nauwe samenwerking tussen de libertaire communisten en revolutionaire socialisten van zijn tijd, zowel in Nederland als internationaal. Dat had hij in 1896 al uiteen gezet aan de vooravond van het congres van Londen in *Le Communisme Révolutionnaire*, dat ook in het Nederlands verscheen. Op dat Londense congres van de Tweede Internationale trad Cornelissen prominent voor het voetlicht. De bijeenkomsten van Brussel in 1891 and Zürich in 1893 had hij ook al bijgewoond en daar had hij al een internationaal netwerk aan overgehouden.

In 1898, emigreerde hij naar Parijs, centrum van de revolutionaire socialistische beweging van libertaire snit, maar hij bleef contact onderhouden met sociaal-anarchisten en het NAS in Nederland. In Frankrijk werd hij medewerker aan het weekblad van de Confédération Générale du Travail (CGT), *La Voix du Peuple*, en van 1911 tot 1918 was hij buitenland-redacteur van het dagblad van de CGT, *La Bataille syndicaliste*. In 1900 publiceerde hij zijn lijvige revolutionair-syndicalistische programma *En marche vers la Société Nouvelle*, in het Nederlands *Op weg naar de nieuwe maatschappij* (1902). In dit boek betoogde hij het belang van de libertaire, revolutionaire vakbeweging voor het bereiken van een libertair-communistische maatschappij. Tevens zocht hij naar wegen om het belang van het individu te verenigen met het feit dat de maatschappij organisatie moest kennen. Cornelissen, ervan overtuigd dat het individualistische anarchisme schadelijk was voor de strijd van de arbeiders, was in 1907 de organisator van een bijeenkomst van syndicalistisch georiënteerde gedelegeerden in de marge van het internationale anarchistische congres in Amsterdam. In de marge, omdat syndicalisme misschien wel een zeer belangrijk, maar zeker niet het enige onderwerp van dit congres was. Op deze bijeenkomst werd besloten tot de uitgave van het *Bulletin International du Mouvement Syndicaliste*, uitgegeven en geredigeerd door Cornelissen. Het verscheen van 1907 tot 1914. Dit *Bulletin* was de bakermat voor een congres in Londen in 1913 waar de Syndicalistische Internationale werd opgericht. Het congres heeft overigens niet veel effect gehad, daar het volgende jaar de Eerste Wereldoorlog roet in het eten gooide.

Naast een bijzonder productieve publicist was Cornelissen dus eveneens de spil in een uitgebreid internationaal netwerk van revolutionaire socialisten en syndicalisten. De Eerste Wereldoorlog leidde echter tot een verzwakking van zijn positie in het kamp der anarchisten en syndicalisten omdat hij – net als de bekende Russische anarchist Pjotr Kropotkin – een van de ondertekenaars was van het pro-geallieerde manifest, *La déclaration des seize*. Dit riep de anarchisten op om aan de zijde van de Entente mee

te vechten tegen de Centralen. Voordien had Cornelissen al gepoogd de Nederlandse syndicalisten voor dat standpunt te winnen, maar zijn lezingentour in de herfst van 1914 was een complete mislukking geworden.

Na 1918 was zijn voornaamste werkzaamheid gelegen op het terrein van de economische studie. Hij voltooide zijn vijfdelige *Traité générale de science économique*. Deel 5 kwam overigens in 1944 na zijn dood uit. In 1935 verscheen *Les Générations Nouvelles: essai d'une éthique moderne*, een poging om Kropotkins *Ethica* te voltooien. In 1936/1937 schreef hij zijn uitvoerige memoires.² Cornelissen stierf in Domme, Frankrijk op 21 januari 1942.

DE INTERNATIONALE BRIEVEN EN HUN CONTEXT

Tussen 1903 en 1914 herschikten de socialistische en anarchistische bewegingen zich fundamenteel. Terwijl de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP) vóór de spoorwegstakingen vrijwel niets in te brengen had in de vakbeweging – het NAS had zich reeds in 1901 op syndicalistisch standpunt gesteld³ – zou ze ondanks de funeste rol van enkele vooraanstaande SDAP'ers tijdens die stakingen, na 1905 meer en meer invloed krijgen. In februari van dat jaar werd het Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen (NVV) opgericht, dat zich tegenover het zelfstandige NAS meer in sociaaldemocratisch vaarwater zou moeten bewegen. Gedragen door de rijke Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkers Bond (ANDB) zou deze vakcentrale vooral na 1910 een sterke groei doormaken.⁴ Het NAS verloor hierdoor sterk aan invloed en werd in de marge gedrukt. In de vakbeweging werd het NVV dominant. Bijkomende factoren die de groei van het NVV bevorderden, waren een grote terughoudendheid jegens de staking als strijdmiddel – het NVV was in de eerste jaren zelfs niet te beroerd stakingen van NAS-bonden te ondermijnen⁵, de zorg voor een sterke financiële organisatie en het opleven van politieke strijd als gevolg van voorstellen van de antirevolutionaire minister A.S. Talma voor sociale wetgeving. Hoewel het bondgenootschap van NVV en SDAP wegens competentiegeschillen ongemakkelijk was, zoals J.M. Welcker het terecht noemde,⁶ bevorderde deze ontwikkeling de invloed van de SDAP op de economische en sociale strijd van de arbeiders enorm.

Voor het streven van de libertaire stromingen in de Nederlandse arbeidersbeweging vormde deze toenemende invloed een steeds groter hindernis. Ze verlegde het primaat in de sociale strijd naar de politieke partij – in het geval van de SDAP aangevoerd door sociaaldemocraten van burgerlijke komaf⁷ – en naar het parlement. Onwillekeurig leidde dit tot een hiërarchie van afhankelijkheden, waarbij uiteindelijk de sociaaldemocratische fractie in het parlement de kaders bepaalde. De Nederlandse libertairen bedachten verschillende strategieën om dit tegen te gaan. Domela Nieuwenhuis en zijn volgelingen probeerden een Gideonsbende te vormen, die de principes zuiver hield. Als anarchisten mochten anarchisten niet met elkaar samenwerken, hoogstens in 'vrije

groepen' en bij voorkeur voor specifieke korte-termijndoelen. Hun anarchisme werd in hoge mate individualistisch en die karaktertrek zou het Nederlandse anarchisme behouden, zeker tot 1940.

Tegenover deze individualiserende richting stelde het NAS zijn opvattingen over solidaire economische strijd, die het primaat had over politieke strijd en waarin de arbeiders hun toekomst zelf bepaalden. Aangezien het NAS vooral de economische strijd streed, dienden in de ogen van Cornelissen en anderen de anarchisten zich echter ook apart te organiseren in verbanden die niet-economische doeleinden nastreefden. Het ging dan om verbanden die bijvoorbeeld zich richtten op onderwijskwesties, op de vrije gedachte, op het militarisme. Naast het NAS kwamen daarom met zekere regelmaat groepen op die de oude Socialistenbond wilden doen herleven of die anderszins sterkere aaneensluiting van de Nederlandse anarchisten bepleitten. Tot deze laatste richting behoorde Cornelissen, die openlijk betuigde dat hij in veel zaken de laatste tien jaar niet van mening veranderd was.⁸

Uit kritiek op de gang van zaken tijdens de spoorwegstakingen besloot Cornelissen met 'Internationale Brieven' in *Het Volksdagblad* zijn invloed in Nederland te vergroten.⁹ Dit dagblad, opgericht in 1895, was langzaam maar zeker in het libertaire kamp terechtgekomen en richtte zich vooral op het NAS.¹⁰ Het liet Cornelissen volledig de vrije hand – het toeval speelde bij de keuze van de onderwerpen volgens hem een grote rol overigens – en plaatste zijn brieven als hoofdartikel.¹¹ De brieven zouden elke veertien dagen verschijnen tot 28 oktober 1908, vijf dagen voor het blad door geldgebrek ophield te verschijnen. Een enkele maal was de tussenliggende tijd korter, zodat in totaal 144 brieven zijn afgedrukt.

De brieven behandelden inderdaad een veelheid aan onderwerpen. Een aantal ging bijvoorbeeld over de scheiding van kerk en staat in Frankrijk waarin Cornelissen een goed voorbeeld voor Nederland zag. Andere betroffen de tuinstadbeweging, waar hij sympathie voor had en die nog eens liet zien hoe belangrijk het was dat grond in handen van de gemeenschap was.¹² Hij verwierp echter de Esperantobeweging, die hij naïef dilettantisme inzake taal verweet, omdat ze de arbeidersbeweging trachtte te gebruiken voor haar eigen doelen. In het kader van zijn speciale aandacht voor de Russische Revolutie van 1905 berichtte hij over de avonturen van het schip Sirius, dat hij met een grote hoeveelheid geweren en munitie naar Georgische revolutionairen had gestuurd. Dezen waren in opstand gekomen tegen de Russische overheersing van hun land. Cornelissen voelde zich ongetwijfeld extra aangetrokken tot de Georgiërs, omdat zijn zwager – de anarchist Tsjerkessov – van Georgische afkomst was.¹³

Een aantal andere brieven werd in het najaar van 1906 apart gebundeld. Ze betroffen de directe actie en discussies daarover met het sociaaldemocratische dagblad *Het Volk*.¹⁴ Ze zijn onderdeel van wat de kern van de Internationale Brieven genoemd moet worden: Cornelissens kritiek op het optreden van de nationale en internationale sociaaldemocratie, op individualiserende tendensen in het anarchisme¹⁵ en zijn

pleidooi voor vernieuwing van de anarchistische beweging. Op deze thema's werpen onderstaande brieven vooral licht.

Cornelissen wilde met zijn brieven meebouwen aan een krachtige libertaire beweging. Die moest bestaan uit een zelfbewuste vakbeweging, die van onderop gestalte kreeg en waarin de arbeiders zelf het heft in handen hadden,¹⁶ en uit federaties van libertaire communisten (waartoe Cornelissen zichzelf rekende) en anarchisten. Was Cornelissen ook internationaal een vooraanstaande theoreticus van het syndicalisme, zijn opvattingen draaiden niet puur om de revolutionaire vakbeweging. De actie van de revolutionaire vaklieden legde het beslissende fundament onder elke bredere volksactie, die ook andere dan economische doeleinden kon hebben. De Russische Revolutie van 1905 vormde voor hem meer dan ooit het bewijs van deze stelling, want hier streden de werklieden in de steden en de boeren op het platteland primair om economische macht als basis voor het bereiken van politieke eisen.¹⁷ In die bredere volksactie konden ook anderen dan vakarbeiders een rol spelen, zoals gefedereerde libertaire communisten en anarchisten.¹⁸ Zij konden de vakbeweging voorzien van inzichten over maatschappelijke ontwikkelingen in den brede. De variatie van onderwerpen in de Internationale Brieven geeft een mooie aanwijzing van zaken waaraan Cornelissen zoal dacht.

Op deze manier kon een volksbeweging gestalte krijgen, waarin het zelf doen voorop stond. 'Directe actie' werd het sleutelbegrip dat Cornelissen in december 1903 vanuit het zo voorlijke Frankrijk in ons land invoerde. Deze was in zijn ogen de absolute tegenstelling van alles waar de sociaaldemocratie voor stond.¹⁹ De sociaaldemocratie ging het immers erom de arbeidersbeweging onder de duim te krijgen met alle mogelijke middelen: van coöptatie van vakbondsbestuurders en het denigreren van activisten tot en met het opleggen van de autoriteit van een Ministerie van de Arbeid en van verplichte arbitrage bij stakingen.²⁰ Directe actie kenmerkte bij uitstek het gedrag van de syndicalistische vakbeweging waar de arbeiders zelf tot handelen besloten, maar was ook heel goed toepasbaar in andere gevallen: demonstraties tegen machthebbers, pressie op politieke besluitvormingsorganen.

Cornelissen noemde dit het nieuwe anarchisme²¹ en dat is dus heel wat breder dan wat de Franse syndicalist Pierre Monatte bedoelde, toen hij op het beroemd geworden Internationale Anarchistencongres van 1907 in Amsterdam het syndicalisme als 'het nieuwe anarchisme' verdedigde.²² Het nieuwe anarchisme was niet louter negatief en kritisch, zoals naar Cornelissens en Monattes mening het oudere, maar poogde ook op te bouwen en gebruik te maken van mogelijkheden die de maatschappelijke ontwikkeling bood. Het ging om een realistische beweging, die zich geëmancipeerd had van de verloederende effecten van de sociaaldemocratie.²³ Terwijl echter Monatte alleen oog had voor het syndicalisme, wilde Cornelissen gefedereerde libertaire communisten en anarchisten laten samenwerken met de revolutionaire, syndicalistische vakbeweging om het zelfbewustzijn van de bevolking te vergroten en daarmee een fundament te leggen voor de algemene werkstaking, die volgens hem in een ver verschiet lag.²⁴ Daarmee verzette hij zich tegen wat hij het oude anarchisme noemde, het anarchisme

van de individualisten – waartoe hij ook Domela Nieuwenhuis rekende²⁵ – dat zich leek te beperken tot het zuiver houden van de principes en tegelijkertijd de anarchistische beweging verzwakte door haar actie te versplinteren.²⁶ Dat immers was het gevolg wanneer anarchisten niet als anarchisten mochten samenwerken, maar wel als antimilitaristen, kolonisten, vrijdenkers en wat niet al. Als ze op die manier nu maar wisten samen te werken met medestanders van andere kleur, echter hoe vaak ging het bij al deze deelbewegingen niet om anarchisten met een nieuwe pet op?²⁷

Door deze verbrokkeling ontbrak het alles-verbindende fundament aan de beweging, die zich bijgevolg onvoldoende in de samenleving kon mengen. Wat dat betreft wilde Cornelissen een stuk verder gaan. Hij vond dat het uitmaakte wat voor regering een land bezat: zaken als onderwijs, militarisme en rechtspraak waren immers voor de libertaire beweging niet onbelangrijk. Hoezeer hij zich er ook van bewust was dat politiek een vuil spel was, toch vond hij het onverantwoordelijk de politiek helemaal links te laten liggen. Hij kon het zelfs billijken wanneer anarchisten naar de stembus gingen om de verkiezing van een slechtere kandidaat tegen te gaan.²⁸ Zijn eigen voorkeur bleef niettemin uitgaan naar directe actie als pressiemiddel, maar tot een volledig doordenken van de directe actie in een tijd waarin staat en sociaaldemocratie meer en meer ingrepen in de samenleving en het leven van elk individu, kwam hij niet meer in zijn Internationale Brieven.²⁹

Cornelissen bleef echter ook na 1908 zijn inzichten verder ontwikkelen. Misschien is ‘aanscherpen’ een beter woord, want het is tekenend voor de consistentie in zijn denken dat hij ook na de Eerste Wereldoorlog, toen andere syndicalisten als bijvoorbeeld de Engelsman Tom Mann van mening veranderden en zich bij de communistische beweging voegden, zijn standpunt behield. De syndicalistische beweging moest autonoom blijven jegens de staat en zich ook niet in parlementaire arbeid verliezen. Alle grote historische bewegingen hadden zich immers ontwikkeld ‘in het werkelijke leven der mensen’ en zonder tussenkomst van de staat. Hij erkende dat goede wetten heilzaam konden werken in de samenleving, dat was dan mooi en dikwijls een reactie op sociale strijd. Syndicalistische bewegingen hadden echter uitsluitend de plicht slechte wetten te bestrijden: niet in het parlement, doch daarbuiten ‘in het vrije sociale leven’.³⁰ Zijn pleidooi voor de ontwikkeling van arbeiderszelfbestuur vanuit wat tegenwoordig de ondernemingsraad genoemd wordt, was de positieve keerzijde van deze medaille. Nog in 1933 getuigde hij ervan in de Spaanse bewerking van zijn *Revolutionaire Kommunisme* van 1896.³¹

VIJF INTERNATIONALE BRIEVEN

II³²

Parijs, 3 Juli 1903.

De uitslag der Duitsche verkiezingen heeft in alle landen een welverdiende opmerksaamheid gewekt. En het is eigenaardig, ik heb hier ook niet een enkelen revolutionair en anti-parlementair, niet een enkelen anarchist ontmoet, die niet den uitslag en den aangroei van het aantal stemmen der sociaal-democratie en de aanwinst aan zetels dezer partij op zichzelf als een Vooruitgang beschouwde.

Onze meest scherpziende en diepst overtuigde anarchisten en revolutionairen – en dit wel internationaal – ontkennen niet, dat er in parlement of gemeenteraad hier en daar iets goeds zou zijn te doen, al vinden ze ook de te behalen voordeelen niet waard, dat er de geheele arbeidersbeweging aan dienstbaar wordt gemaakt. Ook al wenschen zij hun krachten niet te geven aan de parlementaire beweging, omdat zij den vooruitgang van de maatschappij zoeken in de maatschappij zelve, zoo zullen zij toch niet ontkennen, dat het beter is een paar sociaal-demokraten méér en een paar Centrum-mannen of conservatieve landjonkers minder in den Duitschen Rijksdag te hebben. Zij juichen dit toe alleen reeds ter wille van de machteloze woede, waarin de keizer moet verkeeren na zijn hooghartig veroordeelen der sociaal-democratie. Ook zal misschien juist het feit, dat de sociaal-democratie allengs de overhand krijgt en de in de toekomst onvermijdelijke botsing bij een eventueele opheffing van het algemeen kiesrecht,³³ er veel toe kunnen bijdragen, om zelfs de meer achterlijke Midden-Europeesche socialistten ervan te overtuigen dat men met politieke rechten de wereld niet veroverd, en om hen, door den drang der omstandigheden, revolutionair te doen worden.

Even zeker als de laatste politieke gebeurtenissen in Duitschland ons van den aanwas der macht van de sociaal-democratie aldaar heeft overtuigd, evenzeer heeft ook de verkiezingsstrijd zelf de vervlakking der socialistische ideeën in het algemeen bewezen. Geheel de laatste verkiezingscampagne zoowel als de literatuur der sociaal-democratie bewijst, dat de Bernsteins, de Von Vollmars, de Dr. Davids³⁴ niet slechts hunne volle plaats behouden in de beweging, doch dat ze veld winnen en dat zij juist de konsekwente vertegenwoordigers der moderne sociaal-demokratische hervormings-politiek zijn.

Dit neemt niet weg, dat wij de goede zijde van deze moderne beweging ook als revolutionairen kunnen waardeeren. Wanneer men slechts erkent dat deze hervormingstaktiek met het socialisme – d.i. met de onteigening der bezitters en de voorbereiding eener kommunistische, op gemeenschappelijken eigendom gegronde maatschappij – niets te maken heeft, dan zullen onze revolutionairen van hun kant

moeten toegeven dat de sociaal-democratie, als de verstgevorderde hervormingspartij, *bij elke andere burgerpartij* gerekend³⁵, een vooruitgang is te noemen.

Voor de verklaring der richting, waarheen de nieuwe hervormingspolitiek der sociaal-democratie leidt, is het noodig dat wij heen zien naar die landen, waar men een stap verder is gevorderd, en waar de sociaal-democraten niet slechts deelnemen aan den parlementairen arbeid in de vertegenwoordigende lichamen, maar ook aan den arbeid in de uitvoerende regeeringskolleges. We denken aan Frankrijk³⁶ en aan Zwitserland en aan hetgeen zich dáár de laatste maanden heeft afgespeeld.

In Frankrijk heeft een sociaal-demokratisch minister zitting gehad in een burger ministerie, naast radicalen en liberalen en zelfs in den aanvang naast een persoon als generaal Gallifet, den berucht geworden moordenaar van de Commune. Eenmaal in dit ministerie plaats genomen hebbende, heeft hij zich niet kunnen verzetten tegen de zending van troepen naar het tooneel der werkstakingen en deze zending heeft, zooals te Châlons, soms tot bloedige botsingen met de werkklui geleid. Eenmaal minister zijnde, heeft de heer Millerand ook de noodige aandacht *moeten* wijden aan ‘*de belangen der ondernemers*’. Hij heeft naast zijn collega’s verder het verbond met Rusland moeten goedkeuren en bij de komst van den Czaar, den ‘tiran aller Russen’, heeft hij de ergernis moeten opwekken van al zijne socialistische tegenstanders, en daarbij *nog* velen van zijn beste vrienden van zich moeten vervreemden.

Dit alles dagteekent reeds van een paar jaar terug, en men kan beweren, dat het internationale sociaal-demokratische Congres van 1901 [1900] te Parijs, de zaak heeft geregeld door de aanneming der motie-Kautsky.³⁷

Maar de heer Millerand, eenmaal tot inzicht gekomen hoe moeilijk het is te hervormen, wanneer men van de banken der oppositie op de zetels der regeering wordt geroepen, de heer Millerand is niet blijven stilstaan op het eenmaal ingeslagen pad.

En ziehier waarom voor een paar weken, op het congres der gematigde Fransche Sociaal-democratie te Bordeaux, niet minder of meer dan de uitsluiting van den partijgenoot Millerand aan de orde kwam.

Ik had destijds een onderhoud met een sociaal-demokratisch Kamerlid – een der meest invloedrijken van zijn partij. We zouden samen over de toestanden in Holland spreken, maar het congres te Bordeaux dat voor de deur stond, kwam insgelijks op het tapijt. Mijn *député* zeide me: ‘ge zult, zien, Millerand wordt op het congres uitgesloten met 2/3 tegen 1/3 der stemmen van de afgevaardigden.’ Ik deelde zijn meening niet en verwees naar het geval Bernstein in Duitschland, waar het partijcongres voor de uitsluiting was teruggedeinsd. Maar ik meende ook, van mijn kant, dat zelfs indien Millerand met 1/3 der stemmen tegenover de congres-meerderheid zou komen te staan, hij niettemin de overhand zou hebben behouden. Weliswaar niet in stemmenaantal doch in den voortgang der ideeën. Want ik meende, dat eenmaal medewerkend in de hervormingstaktiek, men gedrongen wordt in den geest van Millerand voort te gaan, en dat Millerand in Frankrijk gelijk heeft binnen zijn partij, zooals Bernstein dat heeft in Duitschland.

De heer Millerand is niet slechts te Bordeaux niet uitgesloten van zijn partij, maar hij heeft zelfs geen motie van afkeuring over zijn optreden ontvangen.

En toch was er – ook na 1900 en zelfs in de laatste weken nog – een en ander met partijgenoot Millerand voorgevallen, dat voor elk socialist een motie van afkeuring zou hebben gewettigd.

Mijnheer Millerand stemt, zonder de socialistische Kamergroep, waarbij hij is aangesloten, te raadplegen; hij laat zijn *boite à bulletins*³⁸ in de handen van een radikaal, in de plaats van ze voor voorkomende gelegenheid bij stemming in de Kamer, aan een partijgenoot te vertrouwen, en hij protesteert zelfs, wanneer deze radicale collega hem al te radicaal laat stemmen, – zooals dit het geval is geweest, inzake de opheffing van het budget van eeredienst.

De heer Millerand heeft gestemd vóór het crediet aan de werken der Geestelijke Orden in het Oosten; vóór het behoud van het budget van eeredienst en vóór dat van de ambassade bij het Vaticaan, terwijl de radicaal Pelletan – minister – er de voorkeur aan gaf zich tenminste van stemming te onthouden. Aan den anderen kant heeft de heer Millerand zelf zich onthouden van stemming inzake het verzoek, dat geen troepen meer naar het tooneel der werkstakingen zullen werden gezonden. Hij heeft verder door zijn stem zijn vertrouwen uitgesproken in den minister van oorlog, toen deze een vervolging instelde tegen het antimilitaristische *Handboekje voor den soldaat (Manuel du soldat)*³⁹; hij heeft zich van stemming onthouden, toen deze zelfde minister werd uitgenoodigd zijn circulaire in te trekken, waarbij aan de soldaten verboden wordt, de *Arbeidsbeurzen* te bezoeken die de Fransche vakvereenigingen in vele garnizoensplaatsen ter ontwikkeling der soldaten en ter bevordering hunner kennismaking met hunne medearbeiders hebben opengesteld. Een zelfde houding nam hij aan ten opzichte der orde van den dag, waarbij de Regeering werd verzocht het scheidsgerecht tusschen de naties te bevorderen, teneinde aldus in de toekomst een algemeene ontwapening der militaire machten voor te bereiden.

Niemand zal kunnen ontkennen dat, in haar geheel genomen, al deze stemmingen een slag zijn in het aangezicht der sociaal-demokratie (zelfs thans nog) voor wat betreft haar leerstellingen en taktiek.

De heer Millerand toonde afvallig te zijn in zake *anti-clericalisme, anti-militarisme en internationalisme*. Hij was minister geweest, en had geproefd van hetgeen het is: regeerder te spelen.

* *

In Zwitserland – in den Kantonnalen Raad van Basel – heeft zich thans een analoog voorbeeld voorgedaan; en de Zwitsersche sociaal-demokraten zullen zich moeten uitspreken omtrent de houding, door hun partijgenooten aan te nemen in de kantonale raden: Zürich, Genève en Basel. Bij de werkstaking der bouwwerklieden te Basel, vulde de regeering de stad op met troepen. Zooals te Amsterdam Henri Polak het

opnam voor den burgemeester en diens 'handhaving der orde' tijdens de algemeene werkstaking,⁴⁰ zoo verkoos Wullschleger⁴¹ hier te stemmen vóór de goedkeuring der politiek, door de kantonale regeering van Basel gevolgd.

De leden van den Uitvoerenden Raad worden in Zwitserland direct door het volk gekozen, en zoo kon Wullschleger zich zelfs niet beroepen, als zijn collega Millerand, op de 'solidariteit van het ministerie'.

Wie den heer Wullschleger van vroeger kennen, weten dat hij is wat men 'een goeden kerel' noemt, maar... dat hij zwakheid van karakter vertoont, (ik bedoel zwakheid in zaken van beginselen) en dat hij evenals Millerand eigenlijk nooit socialist is geweest. Onder de Zwitsersche vakverenigingen heeft zijn houding een verklaarbare verbittering veroorzaakt, en Wullschleger heeft daarop – de wending ziende die de zaak nam tēgen hem – het partijcomité uitgenoodigd een speciale bijeenkomst te houden, waar hij zijn houding zal kunnen verdedigen.

Terwijl het eindbesluit in deze zaak nog moet vallen, heeft zich reeds weer een tweede opspraakwekkend geval in den Bondstaat voorgedaan. Het Zwitsersche Parlement heeft te beraadslagen gehad over een voorstel tot het doen van nieuwe uitgaven voor de artillerie. De Socialistische afgevaardigden, ofschoon gewillig om de uitspraak van deskundigen te aanvaarden, over de al of niet noodzakelijkheid der nieuwe uitgaven voor bewapening, stelden als conditie dat het ontwerp daartoe aan een volksstemming onderworpen zou worden, hetgeen door de behoudsgezinde afgevaardigden is verworpen. En de oude Greulich⁴² hield een redevoering, waarbij zelfs sociaal-demokratische bladen als *Justice* van Londen, die hem geen handigheid wil ontzeggen, den twijfel moesten uitspreken, of wel de manier waarop Greulich, als sociaal-demokraat, onvoorwaardelijk het oordeel van deskundigen in zake bewapening aanvaardde, een goede politiek mag heeten.

Reeds vóór 15 jaren stond Greulich in de Zwitsersche arbeidersbeweging om zijn zwakke beginselen bekend. Als personen gelijk hij en Wullschleger in de uitvoerende lichamen komen, zijn ze zelfs voor de sociaal-demokratie verloren. Als ze tenminste niet de sociaal-demokratie zelve met zich meeslepen.

Christiaan Cornelissen

LXIV⁴³

De algemeene revolutionaire beweging en de revolutionaire vakorganisatie.

Parijs, 11 November 1905.

Groote politieke gebeurtenissen, als de revolutie die zich in Rusland aan het voltrekken is, wijzen met den dag meer het nauwe verband aan, dat er bestaat tusschen de vakbeweging en de algemeene arbeiders- en volksbeweging.

De wel overlegde algemeene werkstaking der arbeiders in de meest verschillende industrieën en over geheele streken der wereld tegelijk, is in onzen modernen tijd de ziel van elke revolutionaire volksbeweging, evenals het in vroegere revolutionaire bewegingen de barricadegevechten der ongeorganiseerde volksmassa's waren. Wij zijn een schrede verder gevorderd in de geschiedenis, ook in dit opzicht!

Geen wonder, dat parlementaire partijen, als de sociaal-democratische, die droomend van de overheersching der wereld door haar afgevaardigden en krachtens het vertegenwoordigend stelsel, ook alles op haren en snaren zetten, om de vakorganisatie internationaal in haar macht te krijgen; en dat ze in verschillende streken der wereld reeds blijken gaan geven, liever de geheele vakorganisatie te willen *vernietigen*, dan het bestaan van een onafhankelijke, *zelfstandige* en *krachtige* vakbeweging te dulden, die *zij* niet in hare macht hebben! Ze handelen in dit opzicht uit welbegrepen *afgevaardigden-belang*, evenals de tegenwoordige regeerders handelen uit *bourgeois-belang*, uit *klassebelang*.

Ik las dezer dagen de aankondiging van een openbare cursusvergadering, door F. Drewes ingeleid en waarvan het onderwerp was: 'Organisatie der Vrijheidlievende Communisten en de Onafhankelijke Vakorganisatie', of 'De tegenwoordige loonslavernij en hoe daarvan verlost te worden.'⁴⁴

Ik heb geen verslag gelezen van de discussies op deze cursusvergadering gehouden; maar het komt mij voor, dat hier op een verband wordt gewezen tusschen de vakorganisatie en de algemeene arbeidersbeweging, ook voor de revolutionaire arbeiders, waarop wel eens méér de nadruk mocht worden gelegd; juist te meer wijl in het kamp aan de 'overzijde', bij de hervormingsgezinde richting van de kleinbourgeoisie en de parlementaire arbeidersbeweging, de samenhang van vakbeweging en algemeene arbeidersbeweging zoo goed wordt begrepen.

Daar ligt inderdaad tusschen de Federatie van Vrijheidlievende Communisten en de Onafhankelijke en revolutionaire Vakorganisatie, zooals die in Nederland in het Nationaal Arbeidssecretariaat wordt belichaamd, een in het oog springende overeenkomst, wat betreft de beginselen en den grondslag van werken.

De beide meest in het oog springende karaktertrekken, die we over en weer opmerken zijn: eerstens het beginsel der *Vrije Federatie*, gewestelijk, nationaal en internationaal van onafhankelijke en autonome lichamen; tweedens dat der *onmiddellijke, der direkte actie*, der actie onafhankelijk van Kamerafgevaardigden, of gemeenteraadsleden in het eigen, volle sociale leven. Deze actie openbaart zich natuurlijk, wat de vakverenigingen betreft, meer bepaald in de *fabriecken* en *werkplaatsen*, in de *onmiddellijke verhoudingen tusschen patroon en werkman*; terwijl ze voor de vrije Communistische en anarchistische groepen in het algemeene sociale leven, in den strijd tegen misbruiken, tegen politie, justitie, leger, enz.; voorts in de bevordering van goed onderwijs, van de geestelijke en aesthetische ontwikkeling der arbeidersbevolking enz. zich afspiegelt.

Het is waar, dat in menig opzicht de revolutionaire vakorganisatie sterker staat; dat ze rijper is en verder gevorderd dan de vrij-kommunistische en anarchistische groepen het somwijlen zijn.

Er bestaan nog talrijke vereenigingen van vrije socialisten en anarchisten, in Nederland als in het buitenland, die zich nog niet hebben kunnen verheffen tot een duurzame samenwerking buiten den engen kring van een enkele stad, of zelfs van een stadswijk. Andere, die wel willen samenwerken en zich organiseren met gelijkgezinde groepen, doch enkel 'voor een bepaald vastomlijnd doel', en welker leden nog niet tot het inzicht zijn gekomen, dat het eerste 'bepaalde en vast-omlijnde doel', waarvoor er *moet worden* saamgewerkt plaatselijk, nationaal en internationaal, dient te zijn *de propaganda voor de eigen beginselen*. Het is niet minder waar, dat verschillende vrij-socialistische en anarchistische groepen nog niet eenmaal een '*vaste omlijning*' gevonden hebben voor hun beginselen; dat zulke vereenigingen nog het eerste werk krijgen te doen, dat eigenlijk aan een vereeniging ten doel staat, n.l. in een *program* of *beginselverklaring* uit te spreken wát de vereeniging eigenlijk wil.

Maar, – dit alles zijn slechts tijdelijke misstanden, die hier en daar nog bestaan, en die voor een groot deel juist te wijten zijn aan een te vèr gedreven terugslag op de gecentraliseerde, gedisciplineerde en gereglementeerde parlementaire arbeidersbeweging.

Dit komt alles terecht mettertijd, en het werken te hooi en te gras, zonder vast vooropgesteld en scherp omlijnd doel, begint in de revolutionaire arbeidersbeweging – ook buiten de vakorganisatie – steeds meer plaats te maken voor het oordeelkundig en rijp overlegd saamwerken van alle krachten.

Met dit verschijnsel vóór oogen – een verschijnsel dat ik in verschillende landen waarneem – kwam het mij nuttig voor aan te dringen in Nederland op een nauw samengaan van de Federatie van Vrijheidlievende Communisten en de Onafhankelijke Vakorganisatie, in het NAS vertegenwoordigd.

De libertaire communisten en anarchisten kunnen in de onafhankelijke vakorganisatie, ook zonder naar de vervulling der bestuursposten te dingen, de *bezielende kracht* vormen; degenen, die de groote lijnen van de ontwikkeling der menschheid, nationaal en internationaal voor oogen houden, en die zich niet laten afbrengen van het vastgebakende pad door de toevallige, misschien slechts tijdelijke belangen van een bepaald vak, of van eenige gewestelijke industrie.

Daarentegen zullen de revolutionaire vakmensen door hun praktischen kijk op de zaken en door hun arbeidersgevoelens geleid, geroepen zijn, om in de groepen van vrije-socialisten en anarchisten te ageeren tegen het onvaste en onklare werken, dat het noodzakelijk gevolg moet zijn, wanneer men zonder onderling verband verbreekt hier en ginds arbeidt, en wanneer niet vooraf op het punt van beginselen vooral vaste stekken zijn gestoken.

Samenwerkend aldus kunnen de beide bewegingen elkaar uitnemend aanvullen. En de arbeider, die als nieuweling binnentreedt in beiden, hij zal vinden wat hij noodig heeft: éénerzijds de aanwijzing van den weg, dien de menschheid volgt naar een beter en hooger ontwikkelde ordening der maatschappij, aan den anderen

kant praktisch onderricht in den klassenstrijd, die zich elken dag thans reeds vóór zijn oog voltrekt in zijn werkplaats of fabriek.

Christiaan Cornelissen

XLVI⁴⁵

Regerings-vakorganisaties.

Parijs, 24 Februari 1905.

Zoo zal dan morgen, Zondag 26 Februari, in het gebouw van de Diamantbewerker te Amsterdam, een poging worden gedaan, om tegenover de zelfstandige, aan geen politieke partij vastgekoppelde arbeidersbeweging, in het Nationaal Arbeids-Secretariaat vertegenwoordigd, een nieuw NAS op te richten.

Een 'nieuwe-vakverenigings-Centrale' zoo noemt *Het Volk* het lichaam in wording. En de inzegening en hooge goedkeuring van het Sociaal-demokratische bondsorgaan, heeft het te vormen lichaam reeds beet, tegelijk met de goedkeuring van het *Handelsblad*.

Ik kan niet nalaten, het stukje sociaal-demokratische partijpolitiek, dat hier in Nederland zal worden afgespeeld, even te plaatsen binnen het internationale raam, waarin het tehuis behoort. Want de Sociaal-Demokratische Partij kan nergens haar vingers van de vakbeweging afhouden, en voert *methodisch* en *internationaal* een plan uit tot algeheele vorming of vervorming der vakbeweging.

Tegelijk hoop ik aan te toonen, waarom een op ouderwetsche leest geschoeide, in zijn wezen reaktionair aangelegde vakbond als de ANDB noodzakelijkerwijze het aangewezen lichaam is in Nederland, om te trachten, aan de sociaal-demokratische ideeën op vakgebied vorm en gedaante te geven.

Ik heb in één mijner vorige Internationale Brieven, handelend over het Fransche Vak-congres te Bourges (Sept. 1904) met enkele trekken reeds aangegeven, hoe groot de overeenkomst is tusschen den stand van zaken in de Fransche en in de Nederlandsche vakbeweging.⁴⁶ In beide is de strooming overwegend revolutionair. In beide wordt 'de oppositie' gevoerd door trouwe sociaal-demokraten. Maar sedert de sociaal-demokratische Minister van Handel, Industrie, Posterijen en Telegraaf, burger A. Millerand, systematisch is bezig geweest aan de vervorming en verreactioneering van alle vakorganisaties op welke hij vat had als minister (in de eerste plaats de spoorwegorganisaties); sedert hij betrekkingen uitdeelde aan op den voorgrond staande vakmannen, ze verbond aan zijn ministerie of riep in den Hoogen Arbeidsraad (Conseil Supérieur du Travail); sedert dien tijd wordt de oppositie in de Fransche vakbeweging algemeen aangeduid met den naam van: 'Les gouvernementaux' (de regerings-vaklui

zouden wij zeggen). In de pers van alle richtingen werd ze tijdens het Congres van Bourges onder dien naam van de revolutionaire meerderheid onderscheiden.

Het is de groote, gelukkig nog niet verwezenlijkte droom van burger Millerand als minister van Handel geweest, de geheele vakbeweging onder voogdij van de regering te plaatsen, onder een Ministerie van Arbeid, een en ander tot heil en zegen van de Openbare Orde en van den Socialen Vrede.

Zoo dit hooge ministerieele ideaal nog niet mocht worden verwezenlijkt, dankzij in de eerste plaats het feit, dat het gros der Fransche vaklieden zich maar heelemaal niet wilde laten *vergouvernementeeren*; wel is sedert het Ministerschap van Millerand de kloof tusschen de 'regerings-vaklui' en de 'revolutionaire vakorganisaties' dieper geworden dan ooit. En hadde de oppositie in Frankrijk niet onophoudelijk haar onmacht, haar minderheid gevoeld tegenover de talrijker en vooral strijdbaarder revolutionaire vakverenigingen, zeker hadde ze aan de zoo vaak opgeworpen plannen al uiting gegeven, en hetzelfde gedaan, wat thans in Nederland wordt nagestreefd: de oprichting van een 'Confederatie' (Bond van reeds gefedereerde organisaties) *tegenover* die der onafhankelijke vakverenigingen.

De leiding der sociaal-demokratische oppositie in de Fransche vakbeweging berust bij den vakbond der Typografen en aanverwante vakken ('Le Livre'), een bond, dien ik om zijn overeenkomst met den ANDB in Nederland even nader hoop voor te stellen aan de lezers.

Ik spreek van overeenkomst, omdat de ouderwetsche deesem, waarvan beide organisaties zijn doortrokken, ons in het eene en in het andere geval naar de helft der vorige eeuw terugplaatst, ook al is de ANDB in jaren een kind vergeleken bij den stijven en vergrijsden Bond der typographische vakken in Frankrijk.

'Le Livre' dan is veel meer een gild, dan een vakbond, – een gild in den antieken zin des woords, met machtige fondsen als ziekenpot enz.; het is een bond die er prat op gaat, de meerderheid der vakgenooten in zich te vereenigen, en die wel gaarne allen zou omvatten. De typo's sluiten zich bij dit lichaam aan zonder eenige revolutionaire strijd-idee en enkel beziel met de gedachte aan de geldelijke voordeelen, die worden beloofd. Aan het hoofd der organisatie staan enkele mannen als alleenheerschers, die eigenlijk binnen hun vakbond al een soort 'regering' vormen, en van wien het dus alleszins begrijpelijk is, dat ze *regerings-ambities* bezitten. De vakregering binnen de organisatie der typografen en aanverwante vaklui toont dezelfde gebreken en dezelfde ondeugden van elk regeeringslichaam.

Ziehier een enkel feit, dat ik aanhaal uit de verwijten, die de vertegenwoordigers van dezen Bond op het congres te Bourges hebben moeten hooren. Men zal er uit zien, hoe weinig de geest binnen deze organisatie zich verdraagt met dien, welke de moderne vakverenigingen bezielt. Wanneer in de 'Fédération du Livre', afdeling Parijs, een algemeene vergadering plaats heeft, en toevallig besluiten worden genomen tegen het bestuur der afdeling, of wel nieuwe maatregelen worden voorgeslagen, enz., dan heeft het afdeelingbestuur de macht, om met de besluiten der afdeling

in het geheel geen rekening te houden en een beroep te doen op de menigte van onverschilligen in de werkplaatsen, die nooit ter vergadering verschijnen, en die alleen vragen een goed regeeringsbestuur te bezitten, waarvan ze uitkeering genieten in al de door de statuten omschreven gevallen. Zoo is het mogelijk geworden, dat een coterie – een ‘klik’ – zich staande houdt binnen deze organisatie ten spijt van alle betere elementen, vormend als het ware een vakaristocratie, waarvan de leden elkander alle goede baantjes toebedeelen.

Een typo, die op een vakcongres van dezen Bond was opgekomen tegen een dergelijke ouderwetsche en willekeurige vakregeering, werd in vol congres als ‘Judas’ behandeld en gedreigd met ‘uitsluiting’.

Let wel, dat dit hier één dier grieven is die, op het congres te Bourges ingebracht tegen den Typografenbond, niet ontkend zijn van den kant der vertegenwoordigers van dezen laatsten en die in de schatting der Fransche vakwereld een smet geven, waarvan de vertegenwoordigers der Typografen zich niet hebben kunnen schoonwasschen.

Ik noemde den Franschen Typografenbond veel meer een gild dan een moderne vakorganisatie, en het valt dan ook te begrijpen, dat vragen als de regeling van het leerlingwezen, de poging tot wering van vrouwen in de organisatie en dergelijke meer, ernstige kwesties zijn in den boezem van zulk een organisatie.

En, daar ik nu toch ‘Internationale Brieven’ schrijf, en de Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkers-Bond mij niet alleen wat Frankrijk, doch óók wat andere landen betreft, in geheel zijn streven aan de meest conservatieve en ouderwetsche vakbonden herinnert, wil ik de gelegenheid niet laten voorbijgaan om ook even wat Engeland betreft voor onzen ANDB waardige tegenhangers te vinden.

Ik vind ze bij die antieke Engelsche vakbonden als die der Ketelmakers, der Sheffielder Messenmakers en enkele kleine Engelsche organisaties (ten deele ook bij de Engelsche typografen), alle organisaties, binnen welke vragen als die der beperking van het leerlingwezen uit de Middeleeuwsche Gildenwereld zijn blijven voortbestaan; organisaties, die verleid door de gunstige stelling waarin hun vak zich bevindt, niets liever zouden wenschen dan een klein Chineesch muurtje te trekken rondom de eigen belangen, ten nadeele der belangen van alle overige vakken, en zonder er rekening mede te houden, hoe onze moderne tijd méér en méér alle Chineesche muurtjes van dien aard opruimt.⁴⁷

Als wij van dezen kant den ANDB in zijn werken volgen, dan is het ons, of we uit het verre verleden weder zien opduiken de Middeleeuwsche dwangmaatregelen tegen de nieuwelingen in het vak, en de begunstiging van hen, die eenmaal in het gild een plaats hebben weten machtig te worden:

‘Item so wat kinde die dit ambacht leeren wille die sal geven den ambachte... ende dat kint sal leeren twee jaer sonder meesters kint, dat sal altoos vry wesen...’

Ik raad aan de ‘regeering’ van den Amsterdamschen ANDB nog eens ernstige studie te maken van Middeleeuwsche gilden-brieven, als die van het ‘Scoenmakers-ambacht’ te... waaraan ik bovenstaande regels ontleen.

Zullen wij nog niet eenmaal de vreugde mogen beleven boven het gebouw van den ANDB in de Fransche Laan te Amsterdam⁴⁸ in gulden letters te zien prijken:

“Niemant en sal diamantwercker worden ten ware hi diamantwerekers kint.”

Ik heb stilgestaan bij de mannen van wie de oproep is uitgegaan voor de stichting van een nieuw NAS in Nederland. Ik zeg bij de *mannen*, want ik houd de heeren ‘regeerders’ of ‘hoofdbestuurders’ van de vakorganisaties, die hier in het spel komen, veel meer dan de leden verantwoordelijk voor het stuk dat is op het getouw gezet tegen de onafhankelijke vakorganisaties in Nederland; – de ‘regeerders’ en hun bent: de Sociaal-Demokratische Arbeiders-Partij. En het is mijn doel geweest, aan te toonen dat het pogen hier in Nederland niet is nationaal, maar internationaal, en dat bij dit pogen den doorslag geven het streven naar regeerderij, naar parlementarisme in den slechtsten zin des woords en reactionarisme als steeds eng met alle regeeringsstreven verbonden. Het meest ouderwetsche, het in geheel zijn opzet meest reactionaire vaklichaam, dat Nederland kent, de ANDB, moest daarbij noodzakelijkerwijze de hoofdrol spelen; en de bonden of brokstukken van bonden, die zich laten lokken door de voorstellen, welke uit het hoofdkwartier in de Fransche Laan zijn gedaan, zullen insgelijks blijken te zijn bestuurd door menschen, die misschien op hun plaats zijn in de Sociaal-Demokratische Arbeiders-Partij van Nederland, maar niet in de moderne vakbeweging.⁴⁹ Menschen die nog hoogstens den lof verdienen van het *Amsterdamsche Handelsblad*.

Maar ik schrijf een internationalen brief over den reactionairen geest in sommige Nederlandsche vakorganisaties en ik zou den invloed uit Duitschland vergeten?

‘Ach, Deutschland nach dir sehnt sich mein socialdemokratische Herz!’⁵⁰

Duitschland, land der heilige Discipline! Uw invloed moge heilzaam werken op de ongedisciplineerde, weerbarstige gemoederen van de vakmannen in de Lage landen aan den Rijnmond.

In ernst, heeft niet reeds *Het Volk* het nieuw op te richten NAS aangekondigd als een ‘nieuwe Vakvereinigungs-Centrale’? Zelfs de naam is Pruisisch, en de redactie van het S.D. partijorgaan heeft òf gemeend, met dit onmogelijke woord iets echt ‘wetenschappelijks’ bij den kop te hebben; òf wel ze heeft te voren willen aankondigen, welke *centralisatiegeest*, welke slimme (‘schneidige’) discipline er zal vóór zitten in het nieuwe lichaam, waarmede men van plan is de Nederlandsche vakbeweging te begiftigen!

Maar, hoezeer ook Duitschland’s invloed krachtiger is in de rijen der Nederlandsche sociaal-demokraten dan die van eenig ander naburig land, toch koos ik voor de vergelijking in de vakbeweging Frankrijk, wjl het streven naar ‘parlementarisme’ en ‘regeerings-vakorganisatie’ in laatstgenoemd land een stap verder is gevorderd, en beter aantoot, waar wij heen stevenen in de toekomst.

Duitschland heeft nog niet zijn sociaal-demokratischen Millerand, zijn ‘burgerminister’, gehad en de onzedelijke invloed, dien de regeeringsgeest in staat is van hoogerhand af uit te oefenen op de vakbeweging – in de eerste plaats op de personen harer leiders – is er nog niet zóó scherp duidelijk geworden.

Maar de partijen en haar streven zijn dezelfde. Wie den vorigen zomer tijdens de internationale vakcongressen den geest der Duitsche vakafgevaardigden naging, onderscheidde maar al te zeer dien stroeven en onverdraagzamen, sociaal-demokratischen partij- en disciplinegeest, die ternauwernood plaats laat voor 'n afwijkende meening. En bij een onmiskenbaren invloed, dien de arbeidersbeweging onzer Oostelijke naburen op de onze uitoefent, is het zelfs van het grootste belang te weten, dat de Duitsche vakbeweging, welke in de 'General-Kommission' der vakbonden haar bestuurslichaam vindt en in het 'Correspondenzblatt' zijn orgaan, niet alleen een overwegende meerderheid vertegenwoordigt in Duitschland's vakorganisatie, maar zelfs eene meerderheid, die beslist het naast staat bij den rechtervleugel der sociaal-demokratie! De Duitsche vakorganisatie is, jammer genoeg, een moeilijk in beweging te krijgen colossus, bezielde door dien geest der kleine regeeringshervormingen, dien men 'Millerandisme' noemt in Frankrijk en welks vertegenwoordigers in Duitschland als 'Bernsteinianer' worden aangeduid. Het is een geest, die zoo mat en krachteloos maakt, die zóó verlamdend werkt in den strijd, dat hij na verschillende ongelukkig geëindigde, groote werkstakingen, als die van Crimmitschau en nog kortelings die in het bekken van de Roer, – zelfs uit sociaal-demokratische rijen tot verzet heeft geleid, (ondanks de discipline), althans in enkele groote steden als Berlijn en Maagdeburg.

Wat zullen de meer vooruitstrevende elementen doen van de op 20 Februari te Amsterdam saamgeroepen Nederlandsche vakbonden, wanneer hun hoofdbestuurders gemeene zaak maken met de ANDB-chefs tegen de onafhankelijke Nederlandsche vakbeweging?

Zullen ze de energie hebben om zulke hoofdbestuurders tot de orde te roepen, desnoods af te zetten?

Christiaan Cornelissen

LII⁵¹

De Nederlandse Kamerverkiezingen in Juni.

Parijs, den 13en Mei 1905.

Zal ik me van uit Parijs nog bemoeien met de verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal, in Juni te houden in ons land?

Ik vraag wel verschooning; maar ik ben voor de keuze der onderwerpen mijner Internationale brieven zoo vrij als een vogel in de lucht. Ik zie rechts en links rond door de verschillende landen en vraag alleen mij zelve af, wat mij het meest geschikt en gewichtig voorkomt, besproken te worden, zij het ook, dat de verschillende kwesties in den regel door mij in internationaal verband worden gehouden.

En nu zijn er twee omstandigheden, die mij er toe brengen, over de Nederlandsche Kamerverkiezingen te schrijven.

De eerste is, dat ik zelf Nederlander ben, en de politieke zaken in Nederland mij evengoed ter harte gaan, als wien ook; de tweede, dat de vraag der houding, die de revolutionairen aannemen bij de algemeene verkiezingen tegenover de verschillende parlementaire groepen en partijen, een vraag is van algemeen belang, die een theoretische en praktische kwestie van gewicht in zich sluit. Waarom zouden wij die niet van alle zijden en zoo goed mogelijk bespreken?

Ik behoor als anti-parlementair tot dezulken, die op de vraag: 'Wien zullen wij in Juni kiezen?' voor mij zelve tot antwoord zou hebben gegeven, ware ik metterwoon in het land gevestigd geweest: 'Niemand!'

Dit wil niet zeggen, dat er mogelijk geen gelegenheden zouden *kunnen* voorkomen, waarbij ik ter afwending van eenig onheil, of om welke bijzondere reden ook, exceptioneelwijze ter stembus zoude gaan. Het wil alleen dät zeggen, dat in het algemeen gesproken voor mij, in het onzedelijke parlementaire getwist en gewroet, de kool der te verkrijgen voordeelen voor de groote massa der bevolking niet het sop van de te besteden moeite waard is.

Daarom vind ik het een verblijdend verschijnsel, als steeds krachtiger onder de georganiseerde arbeiders het streven opkomt, eigen zaken zooveel mogelijk zelve te beredderen, en zoo min mogelijk regeeringshulp – ook niet de hulp van eigen afgevaardigden – in te roepen.

Als wij dit standpunt vóór de verkiezingen uitéénzetten; als wij bijvoorbeeld in een geschrift, in duizenden exemplaren verbreed, ons protest mochten doen hooren tegen de stijgende inmenging der parlementaire partijen in het sociale leven der burgers; als wij eenmaal in beginsel en *onder de aanhangers van alle politieke partijen* de taktiek der *directe actie* tegenover die der *parlementaire actie* hebben geplaatst, dan hebben wij, naar mijn oordeel, al datgene gedaan, wat er voor ons als vrijheidlievende socialistten bij de verkiezingen te doen valt. Laten wij voor de rest echter ons niet mengen in den stroom, als een deel onzer medeburgers door de verkiezingskoorts zal zijn aangetast, en als bij de botviering der hartstochten in den mensen, het woord der kalme overreding toch zoo weinig wordt aangehoord.

Voor al niet om de reden, die ik vroeger reeds in een brief ontwikkelde,⁵² dat wij, ons mengende in den actieven verkiezingsstrijd, onmogelijk met gelijke kracht ons zouden kunnen richten tegen alle partijen tegelijk; dat onze oppositie in de kiesvergaderingen in hoofdzaak zou worden aangebracht dààr, waar wij het gemakkelijkst binnenkomen, zooals bij vrijzinnige democraten of bij sociaal-democraten, en dat wij *niet het recht hebben, dit doende, te spelen in de kaart der reactionaire partijen*.

Toen dezer dagen bij de discussie na één mijner redevoeringen (te Zaandam) de anti-verkiezingsactie ter sprake kwam, werd deze door een debater onzerzijds ongeveer als volgt met een beeld verdedigd:

‘De reactionaire partijen hebben als geneesmiddelen *arsenicum* aangeraden, en hebben daarmee de bevolking sedert jaren vergiftigd: nu komen de sociaaldemocraten en raden het verdoovingsmiddel der *morphine* aan. Wij echter willen nóch *arsenicum* nóch de lichtere *morphine* en zijn zoo min van het ééne vergif, als van het andere gediend.’

Deze beeldspraak heeft tegen zich, dat ze niet zuiver de moeielijkheden stelt, waar het om gaat. Voor zoover wij door zelf-behartiging van eigen zaken thans reeds in staat zijn tegenover alle regeeringspartijen post te vatten, kunnen wij – om de vergelijking met *arsenicum* en *morphine* voort te zetten – rustig verklaren: Wij willen noch het ééne parlementaire vergif, noch ook van het andere. En voor zoover dus tijdens de verkiezingsdagen principieel de sociale kwestie wordt behandeld in woord en schrift, kunnen wij postvatten, terwijl we na de verkiezingen weder nog beter gelegenheid zullen vinden, om uit de tekortkomingen en onzedelijke, schijnheilige beloften aller partijen, materiaal te smeden en weder tientallen, misschien honderdtallen Nederlanders te overtuigen: Vertrouwt niet op uw afgevaardigden, hun geheele strijd is immoreel; doet uw zaken zelf; vertrouwt alleen op eigen kracht!

Maar in de gevallen, waarin de wetgevende macht zich met het sociale leven der burgers bemoeit, hebben wij niet altijd te zeggen: ‘Wij willen nóch *arsenicum* nóch *morphine*’; maar staan de zaken aldus: *Als wij speciaal den strijd tegen de morphine aanbinden, krijgen wij arsenicum; een tusschenweg is er niet!*

En zijn wij daartoe nu geroepen, vraag ik?

Zijn wij vooral daartoe geroepen, sedert het kabinet-Kuyper⁵³ niet alleen met zijn Muilkorfwetten in 1903 ons vereenigingsleven heeft willen knakken; maar sedert ook deze christelijke regeering zooveel *arsenicum* gaat toedienen in zake het volksonderwijs bijvoorbeeld, dat daartegen door alle partijen van den vooruitgang – ook van ons, de voorhoede – met alle kracht moet worden gestreden?

Een voorbeeld: Men wees mij in een correspondentie van bevriende zijde dezer dagen op het kiesdistrict Beverwijk. Zouden wij in dit district gerechtigd zijn, de meer vooruitstrevende kandidaten speciaal tegen te werken, en daardoor de overwinning te helpen bezorgen aan den katholieken candidaat Passtoors,⁵⁴ den verongelukten werkman-kruiper voor zijn geestelijke adviseurs, alleen goed om met zijn ‘Rooms-Katholieken Volksbond’ in de toekomst onderkruipersdiensten te verrichten bij de werkstakingen?

‘Die kan de sociaal-democratie óók verrichten in de toekomst!’ hoor ik van onze zijde. En ik zie me in de verbeelding reeds heen gewezen naar de werkstaking der sigarenmakers bij de firma Van Laar.⁵⁵

Ik wensch niet de sociaal-democratie in bescherming te nemen; de innerlijke tirannie, de centralisatiegeest in dit verkiezings-reclamelichaam, stuit me genoeg tegen de borst. En zelfs zie ik de mogelijkheid en groote waarschijnlijkheid voor oogen – ik wil duidelijk zijn op dit punt – dat binnen vijftien of twintig jaren wij libertairen nog eens alle groepen en partijen zullen moeten te weer roepen tegen de de volken verslavende en onderdrukkende internationale sociaal-democratie, den

laatst en vijand der arbeidersbeweging, dien we zullen hebben te overwinnen, vóór en aler een omverwerping der maatschappij in haar grondslagen zal kunnen worden doorgevoerd.

Maar dit alles verhindert niet, dat thans voor ons vrijheidlievende socialist en anarchisten, Minister Kuijper met zijn Calvinistisch-Roomsche Coalitie de verpersoonlijkte regeeringstirannie en klasse-onderdrukking van het oogeblik vertegenwoordigt.

Daar zit veel waarheids in de idee, die ik eenmaal bij den oud-liberaal Sam van Houten vond uitgedrukt. Ik heb de uitdrukking niet woordelijk meer vóór me en formuleer ze dus uit mijn geheugen. Deze idee, dat wij er uit een oogpunt van vrijheid bij gebaat zijn in het land, zooveel mogelijk politieke groepen en partijen in het land te hebben, zoodat nimmer ééne groep de overheerschende wordt en dat wij juist uit dat punt de absolute overheersching van elke groep of partij voor zich moeten helpen voorkomen.

Dit is zeer waar en zegt ons in den huldigen toestand, de overheersching van Calvinisten en Katholieken te knotten, zooals we straks mogelijk die van vrijzinnig-democraten en sociaal-democraten vereenigd zullen te knotten krijgen, zoodra dezen even tirannie mochten optreden, als het thans de kerkelijke partijen doen.

Ik weet zeer goed, dat dit alles hier voor ons libertairen een zeer moeilijke toestand is, en dat ons thans de vingers (onze geestelijke vingers) menigmaal zullen jeuken in de verkiezingsdagen, om vooral de sociaal-democratische trouweloosheid en beginselverzaking onder handen te nemen die niemand beter kent, dan wij. Maar als we daardoor in plaats van een kleiner kwaad een grooter kwaad bereiden, is dat dan goed?

Ik werd dezer dagen nog eens herinnerd aan wat ik schreef in mijn brochure *Directe actie*:

‘De voorstander van *directe actie* zal tegenover hem, die meent, dat het aan de “goede mannen” ligt, of de zaken goed of slecht marcheeren, antwoorden: “Goede of slechte vertegenwoordigers is maar iets betrekkelijks; als wij het willen – wij, de volksmassaas – dan zullen ze allemaal onzen wil doen! Vandaar ook, dat de *directe actie*, op de regeeringslichamen toegepast, geen onderscheid maakt tusschen de verschillende politieke partijen, maar dat ze zoowel de christelijke partijen, als de liberalen, radicalen en sociaaldemocraten, allen zonder onderscheid, voor zich uit tracht te drijven.”⁵⁶

Zeker, die pretentie hebben wij, te gelooven, dat de organisatie der arbeiders alle partijen vóór zich kan en zal uitdrijven; maar dit belet niet, dat wij daarom toch niet behoeven te spelen in de kaart juist der moeilijkst vooruit te drijven regeeringsmannen van den tegenwoordigen tijd: Calvinisten en Roomsche-Katholieken. Ik meende dan ook te bemerken, dat de uitdrukking, dat ‘de *directe actie*... geen onderscheid maakt

tusschen de verschillende politieke partijen' anders is opgevat door sommigen, dan het de bedoeling van mij, als schrijver dier regels was.

Er is beweerd, dat het consequente volgen van de gedragslijn, door mij hier verdedigd er toe zou moeten leiden, dat men ook zelf ging medehelpen, die mannen te kiezen, die 't gemakkelijkst zijn voort te drijven. Ik meen van niet, en zou, zooals ik in den aanhef zeg zelf niet ter stembus gaan, wanneer ik in Nederland woonde. Doch dat moet ieder weten voor zich, en een vrije socialist of anarchist, die in het kiesdistrict Beverwijk ging stemmen *alleen maar om Passtoors te wippen*, diens vrijheid zou ik weten te respecteeren. Het geldt hier telkens slechts de vraag, wat voor ieder van ons het zwaarste weegt.

Mijn meening is: Laat de parlementaire partijen in 'haar eigen sop gaar koken'. Laten wij kort – in geschrifte liefst, opdat 't duidelijk zij – tegenover *alle* parlementaire partijen front maken en het voor de rest aan de strijdgenooten in elke streek overlaten om, wanneer bijv. door sociaal-democraten onze socialistische banier zelve mocht worden misbruikt, misschien bezoedeld met het oog op verkiezingssucces, een woord van protest te doen hooren.

Dat zal onzerzijds het waardigst zijn en daarmee zullen wij het verst komen voor de langzame en geleidelijke overtuiging van de massa der arbeiders van deze waarheid, dat wij ons zooveel mogelijk *van alle politieke partijen moeten weten te emancipeeren*.

Christiaan Cornelissen

Uit: LIV⁵⁷

Mijn vóórlaatste internationale brief heeft eenige discussie opgewekt. Ik had, de verkiezingen besprekend, die voor de deur staan, betoogd, dat de voorhoede in de arbeidersbeweging, ook al is ze zelf *anti-parlementair*, daarmee nog niet het recht heeft, in de kaart te spelen van de clericale, calvinistisch-katholieke reactie. Wij hebben er ook als libertairen veeleer belang bij, elke partij te knotten, die het overwicht heeft, thans de clericale, morgen mogelijk de sociaal-democratische enzoovoort.

Op de kritiek, door de sociaal-democraten, geleverd tegen mijn zienswijze, ga ik niet in. Die lui nemen uit 'n betoog juist het zinnetje over, dat in hun kraam te pas komt, en verzwijgen de rest. Die menschen zijn gedemoraliseerd in de politiek.

Maar 'n enkel woord over wat W. S(preeuw) schreef in liet *Volksblad van de Zaan*. S. verkeert in roerende overeenstemming met het blad *Het Volk* en maakt de woorden in dit blad tot de zijne: 'Wat drommel, wees anarchist of wees het niet'.

Het is eigenaardig, hoe weinig de menschen rechts en links tegen de vrijheid kunnen, en hoe ze altijd zouden willen dwingen, zóó anarchist, of socialist, of 'n ander *ist* te wezen, als die menschen het voor zich zelf het meest geschikt vinden, en dat ze het nooit aan u zelve overlaten, te beslissen.

Maar wat te zeggen van de volgende doordraverij :

‘En wij zijn van meening, dat Chr. Cornelissen met zijn meening omtrent de verkiezingen, de arbeiders, die eindelijk beu van deze zwendelarij, die gaat ten koste van de werkelijke opbloeiing van meer vrijheid en levensgeluk van hen zelve, leelijk tusschen de beenen loopt, hen belemmert in hun strijd, die gaat om de afschaffing van de *piramide van het gezag*.

Men zij anarchist en dus anti-parlementair, tegen iedere regeeringsvorming, of men doet mede aan de verkiezingen en schare zich bij die partij, welke het meeste belooft en biedt des noods.’

Laat ik eerst opmerken, dat als men discuteert, men de moeilijkheden *onder de oogen moet zien*, en niet moet trachten ze te verbergen achter woorden als ‘*piramide van het gezag*’ en dergelijke.

Afschaffen van piramides van het gezag is alleen *afschaffen* en wij kunnen op aarde van afschaffing alleen niet leven; maar moeten leven bij *opbouw*. En als we niet *naast* de afschaffing van de piramides van het gezag, direkt werken aan het opbouwen van een maatschappij, berustend op eigen organisatie van onderop en met de hoogst mogelijke vrijheid voor de groepen en de individuen, dan kunnen we *gerust tehuis blijven*. Dat alleen negatief werken van vóór 25 jaren, daar geeft niemand meer ’n duit om!

Welnu, wanneer wij, de ‘directe actie’ predikend, de grondslagen leggen voor ’n nieuwe maatschappij ‘berustend op vrijheidlievende organisatie en zelfregeling’, daar zijn wij er niet bij gebaat, dat tegelijk in de maatschappij rondom ons heen de katholiek-calvinistische reactie het onderwijs onzer kinderen verfrommelt en het recht van vereeniging aantast, enz.

Wie daaruit nu wil afleiden: dan moet je ook gaan kiezen en je scharen ‘bij die partij, welke het meeste belooft en biedt desnoods’, op de oude, botte wijze redeneerend : Als je niet *wit* wilt, dan mót je maar *zwart*, hij ga gerust zijn gang!

Het zou, geloof ik, haast woorden verspild zijn, er lang bij stil te staan, dat men in het sociale leven, als in de natuur, *haast nooit* de keuze heeft tusschen *of wit of zwart*.

Evenmin behoef ik er, dunkt me, lang bij stil te staan, dat we ons waarachtig nog niet tot een verkiezingspartij behoeven te maken, of bij een verkiezingspartij behoeven aan te sluiten, omdat we ons de Calvinistisch-Roomsche tirannie van het lijf schudden; noch hierbij, dat iemand ‘in het kiesdistrict Beverwijk’ niet per se behoeft op te houden, anarchist, anti-parlementair, revolutionair, zeggen we zelfs praktisch bommengooier te zijn, omdat hij *Passtoors* geen Kamerzetel gunt, en een handje zou meehelpen om hem te wippen.

Daar zit ’n vreeselijke aanmatiging in de redeneering: Je zal of naar de tegenpartij, of je zal doen wat *ik* je zeg!

Hoe bekaaid wij er af zouden komen, wanneer wij bijv. W.S. de gedragslijn zouden laten opstellen, die uit ons anti-parlementair beginsel volgt, in plaats dat we dit, ieder

voor ons, zèlf doen, blijkt hieruit, dat hij (W.S.) mij de volgende ‘consequentie’ in de schoenen schuift: ‘En dan zegt deze laatste (Cornelissen) als hij consequent is: “De Boer er uit en Mendels er in”.’⁵⁸

Hierbij maakt hij eerstens voor mij uit, dat er *voor mij* verschil moet wezen tusschen De Boer en Mendels (terwijl het ‘lood om oud ijzer’ zou kunnen wezen voor me). Tweedens maakt hij uit, dat als er verschil is, Mendels de meest vooruitstrevende zou moeten zijn. Echter, wanneer met De Boer is bedoeld de burgemeester van Assendelft, daar is deze toch stellig minstens zoo vooruitstrevend en humaan, als Mendels, terwijl hij bovendien boven dezen laatsten vóór heeft, geen lid te zijn van zulk een verdisciplineerde partij als de SDAP.

Zouden we voortaan de menschen niet zelf hun gedragslijn laten opstellen? Een beetje vrijheid, als je blief! We zijn nu met de *federatie* van vrijheidlievende communisten, met vrije federatie van onafhankelijke vakorganisaties enz. op een goeden weg! Laten we nu ook eens en voor goed breken met het getiranniseer van het ééne individu over het andere.

Christiaan Cornelissen

NOTEN

- 1 De belangrijkste literatuur van en over Christiaan Cornelissen is te vinden in: Archief Chr. Cornelissen. Amsterdam: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Christiaan Cornelissen, *En marche vers la société nouvelle: principes, tendances, tactique de la lutte de classes* (Parijs 1900); Idem, *Op weg naar een nieuwe maatschappij. Beginselen en tactiek van den klassenstrijd* (Amsterdam 1902); Idem, *Les générations nouvelles: essai d'une éthique moderne* (Parijs 1935); Idem, *Libertarian Communism in the Twentieth Century* (New York 1935); Idem, *Traité général de science économique* (Parijs 1944) *Tussen anarchisme en sociaal-democratie. 'Het Revolutionaire Kommunisme' van Christiaan Cornelissen (1864-1943). Ingeleid en geannoteerd door Bert Altena en Homme Wedman.* (Bergen 1985); H. Wedman, 'Christiaan Cornelissen. Marxism and Revolutionary Syndicalism' in M. van der Linden (red.), *Die Rezeption der Marxschen Theorie in den Niederlanden* (Trier 1992); Idem, 'Christian Cornélissen 1864-1942', *Les Temps maudits: Revue syndicaliste révolutionnaire éditée par la CNT-AIT*, 5 (1999), 79-92; J. Stein, 'Freedom and Industry: The Syndicalism of Christian Cornelissen', *Anarcho-Syndicalist Review*, 28 (2000), 13-19.
- 2 Deze bevinden zich in het archief van Cornelissen, dat op het IISG bewaard wordt.
- 3 Marten Buschman en Dick de Winter zijn van mening dat het NAS zich in 1901 slechts op revolutionair standpunt stelde. Zie 'Het syndicalisme-debat', *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging* 34 (juni 1994), 11-32.
- 4 Zie Tabel 3 in: 'Cijfermatig overzicht van de vakbeweging in Nederland. Ledentallen van vakorganisaties 1894-1991', in: J.M. Peet e.a., *Honderd jaar sociaal. Teksten uit honderd jaar sociale beweging en sociaal denken in Nederland* (Den Haag 1998) 777-795, 784.
- 5 Neem bijvoorbeeld de Amsterdamse heiersstaking van 1905 (Fr. de Jong Edz., *Om de plaats van de arbeid* (Amsterdam 1956) 64-5), de staking bij de Bamshoeve uit 1906 (Sjaak van der Velden,

- Stakingen in Nederland. Arbeidersstrijd 1830-1995* (Amsterdam 2000, cd-rom)) of die bij de sigarenmakers van Van Laar (zie brief LII).
- 6 J.M. Welcker, 'Een ongemakkelijk bondgenootschap. De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij en het Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen tussen 1906 en 1913', in: *Ibid.*, *Heren en Arbeiders in de vroege Nederlandse Arbeidersbeweging 1870-1014* (Amsterdam 1978) 557-597.
  - 7 Bert Altena, 'Bürger in der Sozialdemokratie. Ihre Bedeutung für die Entwicklung der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei (SDAP) in den Niederlanden 1894-1914', *Geschichte und Gesellschaft* 20 (1994) 4, 533-49.
  - 8 Brief LXVII: 'Hoe de partijen ontleenen de eene aan de andere', *Het Volksdagblad*, 13 maart 1907.
  - 9 Brief I, *Het Volksdagblad*, 23 juni 1903.
  - 10 Zie in het algemeen de gedegen studie van H.J. Scheffer, *Het Volksdagblad. Arbeidersbeweging en dagbladpers* (Den Haag 1981).
  - 11 Brief LII hieronder; Tweede Reeks, brief III, *Het Volksdagblad*, 5 februari 1907.
  - 12 Het ging hierbij om een beweging die geïnspireerd werd door de *Garden cities of tomorrow* van Ebenezer Howard (1902) en in Duitsland vooral geleid werd door de anarchist Bernhard Kampfmeyer. Het idee was om wonen en natuur zo goed mogelijk met elkaar te verbinden. Zie: Peter de Ruyter, *Voor volkshuisvesting en stedeboouw. Over woninghervormers en de beweging voor een goede stedeboouw, 1890-1920* (Utrecht 1987).
  - 13 Over tuinsteden: brief XVIII, *Het Volksdagblad*, 15 februari 1904 en 16 februari 1904; over de scheiding tussen kerk en staat: brief XXXIV, *Het Volksdagblad*, 9 september 1904; over Esperanto: brief LXV en LXVI, *Het Volksdagblad*, resp. 22 november 1905 en 6 december 1905; over het schip Sirius: *Het Volksdagblad*, 22 januari 1906 en brief LXXI, *Het Volksdagblad*, 31 januari 1906.
  - 14 Christiaan Cornelissen, *Verzameling van Internationale Brieven voor het Volksdagblad geschreven* (Den Haag 1906).
  - 15 *Het Volksdagblad*, 4 augustus 1903 en 5 april 1904. Zie ook brief XXXVIII, *Het Volksdagblad*, 7 november 1904. In deze brieven stelt Cornelissen dat het individualistisch anarchisme alleen geschikt is voor op zichzelf werkende figuren, zoals kunstenaars, maar in het geheel niet voor arbeiders.
  - 16 Brief LXVIII: 'Eenige vragen over organisatie beantwoord', *Het Volksdagblad*, 2 januari 1906.
  - 17 Brief XLVIII: 'De gebeurtenissen in Rusland en Azië en "de economische actie"', *Het Volksdagblad*, 27 maart 1905 en 28 maart 1905.
  - 18 Brief LXIV, hieronder.
  - 19 Brief XIII, *Het Volksdagblad*, 8 december 1903; zie ook Christiaan Cornelissen, 'Directe actie!' 'Zelf doen!' *De taktiek van vakverenigingen en revolutionaire groepen* (Amersfoort juni 1904).
  - 20 Over het denigreren van activisten: brief XI, *Het Volksdagblad*, 11 november 1903; over arbitrage: brieven VII en LIV, *Het Volksdagblad*, resp. 14 september 1903 en 10 juni 1905; over coöptatie: brief LVI: 'Stemmen uit de Deutsche vakbeweging', *Het Volksdagblad*, 10 juli 1905. In het algemeen vond Cornelissen dat vakbondsbestuurders veel moesten worden gewisseld. Zie brief LXII: "'Huurlingen" en hun gevolg', *Het Volksdagblad*, 30 oktober 1905. Hij stemt daarin overeen met een van de aanbevelingen van historicus en socioloog Gabriel Kolko in zijn jongste boek *After Socialism. Reconstructing critical social thought* (Londen 2006) bv. 165.
  - 21 Brief XCVI: 'Verouderd en Nieuw Anarchisme', *Het Volksdagblad*, 8 december 1906.
  - 22 *Congrès anarchiste tenu à Amsterdam. Août 1907. Compte-rendu analytique des séances et résumé des rapports sur l'état du mouvement dans le monde entier* (z.p. 1908) 84-85.
  - 23 Nieuwe Reeks, brief VIII: 'In verband met ons Nat.-Arbeids-Secretariaat', *Het Volksdagblad*, 10 mei 1907. Volgens Cornelissen leidde het feit dat de bestuurders in de sociaaldemocratische beweging te goed betaald werden, ten onrechte tot het totaal verwerpen van de betaalde bestuurder

- binnen de libertaire beweging; dictatoriale centralisatie daar leidde tot het vermijden van alle organisatie hier.
- 24 Brief XCIX, *Het Volksdagblad*, 7 januari 1907. De redenering is die van Marx: 'Elke revolutie kan slechts gezegd worden vruchteloos te zullen zijn, in zoverre de nieuwe, voorbereide toestanden in de werkelijkheid reeds bestaan en nog slechts door een tyrannieke regeerende minderheid gestremd in hun uiting.' Over de algemene werkstaking: brief XXXVI, *Het Volksdagblad*, 11 oktober 1904
  - 25 In brief III fulmineert Cornelissen tegen de anarchistische beweging als een geheel van persoonlijke netwerken: *Het Volksdagblad*, 21 juli 1903.
  - 26 Brief LXXVI, *Het Volksdagblad*, 10 april 1906.
  - 27 Brief XXIX: 'Over een "Internationale"', *Het Volksdagblad*, 19 juli 1904 (Daarin de kritiek dat Internationale Anti-Militaristische Vereniging (IAMV) door het uitsluiten van liberalen, radicalen en christen-anarchisten een zeer beperkte organisatie blijft.)
  - 28 Brief XXXVII: 'Over anti-parlementaire propaganda in de verkiezingsdagen' betoogt waarom het niet zinnig is in verkiezingstijd dergelijke propaganda te voeren. *Het Volksdagblad*, 24 oktober 1905 en 25 oktober 1905.
  - 29 Meer algemeen over deze problematiek: Bert Altena, 'The state - revolutionary syndicalism - mediators from below' in Nico Randeraad (red.), *Mediators between state and society* (Hilversum 1998) 131-51.
  - 30 Chr. Cornelissen, 'Über die theoretischen und wirtschaftlichen Grundlagen des Syndikalismus', in: G. Roffenstein c.s., *Partei und Klasse im Lebensprozeß der Gesellschaft* (= *Forschungen zur Völkerpsychologie und Soziologie II*) (Leipzig 1926) 63-82, 67-68.
  - 31 Chr. Cornelissen, *El comunismo libertario y el régimen de transición*, vertaling E. Muniz, (Valencia 1933).
  - 32 *Het Volksdagblad*, 7 juli 1903.
  - 33 Anders dan de Duitse sociaaldemocratische leiders ging Cornelissen ervan uit dat een overdonderende verkiezingsoverwinning niet zou leiden tot het aan de macht komen van de sociaaldemocratie, maar tot de afschaffing van het algemeen kiesrecht.
  - 34 Eduard Bernstein (1850-1932), Georg von Vollmar (1850-1922) en Eduard David (1863-1930) waren drie vooraanstaande reformisten en revisionisten.
  - 35 [Cornelissen:] Ik bedoel met het woord *burgerpartij* niets hatelijks, maar een partij die werkt op den grondslag der *burgerlijke* maatschappij.
  - 36 In Frankrijk was Alexandre Millerand (1859-1943) in 1899 minister geworden.
  - 37 Op dit congres wist de Duitse socialistische theoreticus Karl Kautsky een resolutie te doen aannemen, waarin deelname aan regeringen alleen in zeer uitzonderlijke gevallen werd goedgekeurd.
  - 38 Doosje met stembriefjes.
  - 39 Fédération des Bourses du Travail de France et des Colonies, *Nouveau manuel du soldat. La patrie, l'armée, la guerre* (Parijs 1902).
  - 40 De spoorwegstakingen van 1903.
  - 41 Eugen Wullschleger (1862-1931) was sinds 1902 *Regierungsrat* in Basel.
  - 42 Hermann Greulich (1842-1925), vroege voorman van de Zwitserse sociaaldemocratie.
  - 43 *Het Volksdagblad*, 15 november 1905.
  - 44 Frits Drewes (1871-1941), metselaar en tijdens het Interbellum voorman van productieve associaties in Amsterdam.
  - 45 *Het Volksdagblad*, 27 februari 1905
  - 46 Brief XXXV, *Het Volksdagblad*, 26 augustus 1904 en 27 september 1904.
  - 47 [Cornelissen:] Den lezer, die de Engelsche taal voldoende machtig is en die over Engelsche vakorganisatie als hier bedoeld, iets naders mocht wenschen te vernemen, verwijs ik naar een